

Univerzitet u Beogradu
FAKULTET ZA SPECIJALNU EDUKACIJU I REHABILITACIJU

POREMEĆAJI PONAŠANJA U SISTEMU OBRAZOVANJA

PRIREDIO
DOBRIVOJE RADOVANOVIĆ

BEOGRAD 2008

UNIVERZITET U BEOGRADU
FAKULTET ZA SPECIJALNU EDUKACIJU I REHABILITACIJU

POREMEĆAJI PONAŠANJA U SISTEMU OBRAZOVANJA

Priredio
Dobrivoje Radovanović

Beograd, 2008

EDICIJA:
Radovi i monografije

„POREMEĆAJI PONAŠANJA U SISTEMU OBRAZOVANJA“

Izdavač
Univerzitet u Beogradu
Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju –
Izdavački centar (CIDD)

Za izdavača
Prof. dr Dobrivoje Radovanović, dekan

Urednik edicije
Prof. dr Zorica Matejić-Đuričić

Uređivački odbor
*Prof. dr Dobrivoje Radovanović, Prof. dr Zorica Popović,
Prof. dr Snežana Pejanović, Prof. dr Zoran Ilić, Prof. dr Branko Ćorić,
Prof. dr Vesna Nikolić-Ristanović, Doc. dr Vesna Žunić-Pavlović
Doc. dr Danka Radulović, Doc. dr Aleksandar Jugović*

Recenzenti
*Đurađ Stakić, Ph.D., Professor
The Pennsylvania State University, USA*

*Pedro Rankin, Ph.D., Professor
North-West University, South Africa*

Štampa
„Planeta print“, Beograd

Tiraž
250

ISBN 978-86-80113-70-8

Objavljivanje ove knjige pomoglo je
Ministarstvo nauke Republike Srbije

*Odlukom Nastavno-naučnog veća br. 3/9 od 8.3.2008. o pokretanju
Edicije: monografije i radovi.*

www.fasper.bg.ac.yu

RIZICI TRGOVINE DECOM I INKLUZIJA

*Vesna Nikolić-Ristanović, Jelena Dimitrijević
Univerzitet u Beogradu,
Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju
Marina Kovačević-Lepojević
Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd*

Deca spadaju u kategoriju posebno osetljivih žrtava trgovine ljudima. Oblici trgovine ljudima kojima su deca izložena daleko su brojniji i raznovrsniji u poređenju sa oblicima trgovine punoletnim ženama i muškarcima. Faktori koji doprinose izloženosti dece trgovini ljudima povezani su sa globalnim društvenim procesima i njihovim posledicama na strukturalnu viktimizaciju, marginalizaciju i društvenu isključenost velikog broja dece. Siromaštvo, povećanje jaza između bogatih i siromašnih, politička nestabilnost i ratovi, kao i rodna diskriminacija, spadaju među najznačajnije makro faktore guranja dece u rizike trgovine. Na mikro planu, oni nalaze odraz u čitavom nizu nepovoljnih socijalnih uslova u kojima žive deca koja su zbog svojih bio-psiholoških i-ili socijalnih karakteristika društveno marginalizovana i lišena osnovnih ljudskih prava.

Polazeći od analize rezultata dosadašnjih istraživanja sprovedenih u svetu i u Srbiji, ovaj rad ima za cilj da identifikuje karakteristike dece koja ih čine posebno izloženim viktimizaciji trgovinom ljudima, da analizira viktimogene predispozicije u vezi sa društvenom isključenošću dece, kao i da ukaže na potencijal inkluzije za prevenciju trgovine decom.

Ključne reči: trgovina decom, faktori rizika, posebno ugrožene grupe, društvena isključenost, inkluzija

UVOD

Zbog svog uzrasta, bio-psiholoških i razvojnih specifičnosti deca spadaju u kategoriju posebno osetljivih žrtava trgovine ljudima. Ekonomski razvoj, razvoj turizma i novih informacionih tehnologija na jednoj strani, kao i siromaštvo, oružani sukobi i kriza vrednosti na drugoj, stvaraju okvir za održavanje postojećih i razvoj novih oblika eksploatacije dece. Oblici trgovine ljudima kojima su deca izložena daleko su brojniji i raznovrsniji u poređenju sa oblicima trgovine punoletnim ženama i muškarcima. Prema procenama Međunarodne organizacije rada 246 miliona dece je radno

eksploatisano u svetu, 170 miliona radi najteže i najopasnije poslove, 10 miliona dece eksploatisano je domaćim radom, dok je 8 miliona dece uhvaćeno u zamku ropstva, dužničkog ropstva, prostitucije, pornografije, prosjačenja, prisilnog rada, i učestvovanja u oružanim sukobima i drugim nelegalnim aktivnosti¹. Deca su žrtve trgovine u cilju seksualne eksploatacije, prosjačenja, u cilju usvojenja, u cilju sklapanja braka, vezano za trgovinu organima i slično. Radna eksploatacija dece vrši se u sferi domaćeg rada, rada u ugostiteljstvu, zanatskim delatnostima, u okviru različitih poslova u industriji, na poljoprivredi, ali i u okviru trgovine drogom i vršenja drugih oblika kriminala.

U preambuli fakultativnog Protokola uz Konvenciju o pravima deteta o prodaji dece, dečijoj prostituciji i dečijoj pornografiji kao faktori koji povećavaju rizik od trgovine navode se: nerazvijenost, siromaštvo, ekonomske nejednakosti, neodgovarajuće socio-ekonomske strukture, disfunkcionalne porodice, nedostatak obrazovanja, migracije ka gradovima, rodna diskriminacija, neodgovorno seksualno ponašanje odraslih, štetni tradicionalni običaji, oružani sukobi i drugi (Vučković-Šahović, 2006: 22). Faktori koji doprinose izloženosti dece trgovini ljudima povezani su sa globalnim društvenim procesima koji utiču na strukturalnu viktimizaciju, marginalizaciju i društvenu isključenost velikog broja dece. Siromaštvo, povećanje jaza između bogatih i siromašnih, politička nestabilnost i ratovi, kao i rodna diskriminacija, spadaju među najznačajnije makro faktore guranja dece u rizike trgovine. Na mikro planu, oni nalaze odraz u čitavom nizu nepovoljnih socijalnih uslova u kojima žive deca koja su zbog svojih bio-psiholoških i-ili socijalnih karakteristika društveno marginalizovana i lišenja osnovnih ljudskih prava.

Društvena isključenost obično je povezana sa kombinacijom više rizičnih karakteristika deteta i ima za posledicu, kako nemogućnost pristupa osnovnim egzistencijalnim resursima, institucijama i servisima poput onih neophodnih za zadovoljavanje osnovnih potreba, škole, socijalnih i zdravstvenih službi, tako i nemogućnost dobijanja odgovarajuće podrške i zaštite u situaciji kada je dete žrtva zanemarivanja ili zlostavljanja. Društvena isključenost ima ulogu faktora koji posreduje između faktora guranja i viktimizacije dece trgovinom ljudima, pojačavajući faktore rizika i slabeći ili potpuno isključujući pristup zaštiti. Drugim rečima, izloženost viktimizaciji dece sa svojstvima koja ih čine vulnerabilnim u tesnoj vezi je sa položajem koji ta grupa dece ima u društvu.

Polazeći od analize rezultata dosadašnjih istraživanja sprovedenih u svetu i u Srbiji², ovaj rad ima za cilj sledeće:

- da identifikuje karakteristike dece koja ih čine posebno izloženim viktimizaciji trgovinom ljudima,
- da analizira viktimogene predispozicije u vezi sa društvenom isključenošću dece,
- da ukaže na potencijal inkluzije za prevenciju trgovine decom.

---

1 http://www.ilo.org/public/english/standards/decl/intro/ilo_movie/index.htm, pristupljeno 22. aprila 2008. godine

2 Analiza je zasnovana na istraživanju literature o trgovini decom koja je prikupljena za potrebe istraživačkog projekta Viktimološkog društva Srbije "Muškarci kao žrtve trgovine ljudima", koji finansira Odsek za borbu protiv trgovine ljudima US State Department-a.

KARAKTERISTIKE DECE ŽRTAVA TRGOVINE: REZULTATI DOSADAŠNJIH ISTRAŽIVANJA

S obzirom da je naučna i stručna javnost svesna opasnosti koje sa sobom nosi trgovina ljudima, a posebno ako su žrtve deca, sve je veći broj istraživanja koja nastoje da, koliko je to moguće, popune praznine u znanju o ovom obliku kriminaliteta, kojih je nažalost, još uvek mnogo. Međutim, empirijska istraživanja u ovoj oblasti su još uvek retkost, što ne iznenađuje kada se imaju u vidu teškoće realizacije i kompleksnost istraživanja kako trgovine ljudima, tako i viktimizacije dece uopšte. Na drugoj strani, postojeća istraživanja je teško porediti zbog korišćenja različitih metoda prikupljanja i obrade podataka. S tim u vezi, istraživači ukazuju na metodološke nedostatke istraživanja koji su povezani sa: prirodom predmeta proučavanja, sa pristrasnošću i izloženošću pritisku davanja socijalno poželjnih odgovora na pitanja u intervjuima, sa konfuzijom u razlikovanju termina „krijumčarenje“ i „trgovina“, sa teškoćama u poređenju literature i u izdvajanju informacija o trgovini u cilju radne eksploatacije od generalnih nalaza u vezi trgovine ljudima i slično (Žegarac, 2007: 17, Kangaspunta, 2007: 27-33, Di Nikola, 2007: 54).

Istraživanja koja su se bavila karakteristikama dece žrtava trgovine i drugim viktimogenim predispozicijama u najvećoj meri zasnivaju se na posrednim saznanjima stručnjaka koji se bave trgovinom ljudima i na sekundarnim podacima iz postojeće dokumentacije o identifikovanim žrtvama. Malo je istraživanja koja se zasnivaju na podacima dobijenim od strane dece žrtava ili potencijalnih žrtava trgovine. Kao što je primećeno u jednom od istraživanja, tumačenje trgovine i eksploatacije ne uključuju perspektivu dece, tako da u velikoj meri ostaje nejasno kako deca vide trgovinu i eksploataciju i u kojoj meri se ova gledišta razlikuju od gledišta stručnjaka (Žegarac, 2007: 17). No, i pored svog malog broja i evidentnih nedostataka, dosadašnja istraživanja, kao što ćemo pokazati u narednim izlaganjima, daju solidnu količinu informacija o karakteristikama dece – žrtava i drugim fenomenološkim karakteristikama trgovine decom. U tom smislu, ona su predstavljala solidnu osnovu za ono što predstavlja fokus našeg rada - identifikovanje viktimogenih predispozicija za trgovinu decom i njihova analiza u vezi sa društvenom isključenošću dece.

Istraživanje Home office-a (Dowling i dr., 2007: 11), zasnovano je na kvalitativnoj analizi tri studije (Somerset, 2004; Beddoe, 2007; UNICEF, 2003) o trgovini decom u Velikoj Britaniji, kao zemlji destinacije. Rezultati istraživanja pokazuju da su trafikovana deca u najvećem broju slučajeva bila afričkog ili azijskog porekla, dok je manji deo poticao iz istočnoevropskih zemalja i sa Jamajke. Deca žrtave trgovine su najčešće bila uzrasta od 16-18 godina, međutim ukoliko se iz ukupnog broja isključe deca trgovana radi seksualne eksploatacije, ne izdvaja se nijedan naročit uzrast. Polna struktura trgovane dece je takva da pokazuje da se trgovalo više devojkama nego dečacima. Devojčice su eksploatisane u formi domaćeg rada, seksualne eksploatacije ili prisilnog sklapanja braka, dok su dečaci korišćeni za bavljenje teškim poslovima, rad u malim radionicama, fabrikama duvana i slatkiša, rad po restoranima, catering službama ili za prevare u vezi kreditnih kartica i vršenje drugih nedozvoljenih radnji,

odnosno krivičnih dela. Analiza podataka je pokazala da postoji vrlo malo čvrstih dokaza o trgovini decom u cilju eksploatacije rada.

Ovo istraživanje je pokazalo da su članovi porodice ili roditelji uglavnom umešani u prodaju dece, ali ne moraju biti svesni eksploatacije koja je posledica prodaje. Zavisnost deteta od poslodavca postiže se različitim mehanizmina, kao što su pretnje nasiljem/nasilje prema njima i njihovoj porodici, oduzimanje dokumenata, pretnje da će biti prijavljena vlastima, socijalna izolacija, dužničko ropstvo, navođenje na uzimanje droge i drugo (Dowling i dr., 2007:13). Na osnovu rezultata istraživanja identifikovani su faktori koji utiču na povećavanje rizika od trgovine decom u Velikoj Britaniji, i to su: kulturna uverenja (uverenja o prihvatljivosti dečijeg rada, percepcija dece kao robe), siromaštvo i velike porodice u kojima roditelji ne mogu da obezbede egzistenciju svim članovima, nezaposlenost, disfunkcionalne porodice (deca beže od nasilja i okreću se trafikerima), nedostatak obrazovanja (povezan sa nedostatkom informacija o rizicima), diskriminacija manjina (verskih, etničkih, rasnih) kao osoba u riziku od društvene isključenosti i viktimizacije trgovinom), političke i ekonomske krize, globalizacija, i neadekvatni i neefektivni zakoni (Dowling i dr., 2007: 16).

Procenjuje se da najmanje trećinu žrtava trgovine decom čine deca bez pratnje i deca razdvojena od roditelja ili staratelja, koja se nalaze van zemlje porekla (Bump i Duncan, navdenu prema Derluyn, Broekaert, 2005: 33). Ova deca su posebno izložena riziku od krijumčarenja i trgovine, pri čemu je veoma teško napraviti jasnu distinkciju između ovih pojava i migracije. Štaviše, čak i kada se ova deca smeste u institucije, ona često odatle „nestaju“, i tako ponovo rizikuju da dođu u kontakt sa trafikerima (Derluyn, Broekaert, 2005: 33). Polazeći od nalaza koji govore o visokom stepenu rizika od trgovine dece koja prelaze granicu bez pratnje, u gradu Zeebrugge u Belgiji sprovedeno je istraživanje u čijem fokusu je bila ova grupa dece³. Istraživanje je vršeno na osnovu analize 1093 predmeta maloletnika bez pratnje koji su otkriveni u Zeebrugge-u u periodu između 2000. i 2004. godine, kao i putem posmatranja sa učestvovanjem u brodskoj policiji. (Derluyn, Broekaert, 2005: 31)

Istraživanje je pokazalo da je većina dece bila uzrasta 15-18 godina, i u 96% muškog pola. U najvećem broju slučajeva deca - žrtve su bila poreklom iz istočne Evrope i Azije, nešto manje iz Afrike i južne Amerike. Deca su bila poreklom iz bivše Jugoslavije, Makedonije, Albanije i Moldavije, a manji broj iz Iraka, Kine, Indije, Irana, Rumunije i Turske. Od ukupnog broja evidentiranih maloletnika bez pratnje 10% je jednom ili više puta bilo registrovano u policiji i ranije. Ova studija je pokazala da su uslovi u kojima su maloletnici putovali i živeli bili izuzetno teški. To su bile prikolice i kontejneri bez adekvatne hrane, odeće i higijenskih uslova, a putovanja su trajala i po nekoliko meseci. Istraživanje je pokazalo da su ova deca ispoljavala veliki stepen društvene isključenosti i imala veoma negativne percepcije budućnosti u zemljama porekla. Neki od ispitanika su rekli da su u zemlji porekla živeli na ulici i bez roditeljskog staranja (Derluyn, Broekaert, 2005: 45).

---

3 Jedna od najvećih belgijskih luka i glavna stanica na putu za Veliku Britaniju

Brojna istraživanja sprovedena od strane Međunarodne organizacije rada pokazala su da postoji veliki broj dece u svetu koje možemo nazvati „decom radnicima“. Rad na teškim poslovima neprimerenim dečijem uzrastu, kao i izuzetno teški uslovi, razni vidovi eksploatacije kojima su izloženi od strane poslodavca, zajedno sa nemogućnošću školovanja doprinose povećanju rizika od trgovine. Ako uzmemo u obzir činjenicu da se najčešće radi o deci iz siromašnih porodica koja su migrirala u razvijenije zemlje gde žive bez roditelja, dokumentacije i elementarnih uslova za život, jasno je zašto se ova grupa dece izdvaja kao posebno ranjiva i podložna različitim rizicima, uključujući i rizik od trgovine (ILO: 2006).

U istraživanju Viktimološkog društva Srbije o trgovini ljudima, zasnovanom na etnografskom multimetodu, odnosno kombinaciji više različitih izvora podataka (intervjui sa stručnjacima, žrtvama i potencijalnim žrtvama, različiti pisani izvori podataka, posmatranje i slično) došlo se do saznanja o 94 maloletne žrtve trgovine ljudima u Srbiji (Nikolić-Ristanović i dr., 2004: 103). Deca - žrtve su u najvećem broju slučajeva bila poreklom iz Moldavije, Ukrajine, Rumunije i Bugarske. Osim toga, bilo je i dece naših državljana. Među njima su se kao posebna kategorija izdvojila deca romske nacionalnosti. Ipak, broj identifikovanih žrtava neromske nacionalnosti bio je sličan broju identifikovanih žrtava Roma, što ukazuje da značajan rizik od trgovine postoji i za njih. U 21 slučaju, odnosno u gotovo jednoj četvrtini od ukupnog broja dece žrtava trgovine radilo se o žrtvama unutrašnje trgovine. Najčešće se trgovalo decom radi seksualne eksploatacije, i to u 65 slučajeva, odnosno u 69% od ukupnog broja dece, zatim radi prosjačenja u 17 slučajeva, odnosno u 18% i radi sklapanja braka u 12 slučajeva, odnosno u 13%.

Istraživanje je pokazalo da su deca žrtve pretežno bila ženskog pola, ali je identifikovalo i slučajeve trgovine muškom decom. Takođe, većina identifikovanih devojčica - žrtava bila je izložena trgovini u cilju seksualne eksploatacije ili radi sklapanja braka, dok su dečaci identifikovani kao žrtve trgovine u cilju prosjačenja. Istraživanje je pokazalo da je trgovina decom radi sklapanja braka i u cilju prosjačenja posebno karakteristična za romsku populaciju. Ovo istraživanje je identifikovalo i vezu između rodni stereotipa vezanih za seksualnost i izloženosti devojčica riziku od trgovine u cilju seksualne eksploatacije, kao i povezanost rizika od trgovine decom sa rizikom od drugih sociopatoloških pojava (Nikolić-Ristanović i dr., 2003: 109-126).

Deca - žrtve trgovine bila su izložena surovij eksploataciji i ponižavanju, fizičkom i seksualnom zlostavljanju i zastrašivanju. Podaci pokazuju da deca koja su zlostavljavana putem prosjačenja vrlo često ne poseduju dokumenta, slabo poznaju jezik, niti imaju svest o tome da se nalaze u položaju žrtve. Na osnovu rezultata istraživanja kao deca u posebnom riziku od trgovine izdvajaju se: deca romske nacionalnosti, deca bez roditeljskog staranja, deca smeštena u vaspitne ustanove otvorenog tipa, deca sa posebnim potrebama, deca sa poremećajem u ponašanju i deca iz porodica u kojima su poremećeni porodični odnosi (Nikolić-Ristanović i dr., 2004: 124).

Jedno novije istraživanje Viktimološkog društva Srbije, čiji fokus je bio na iskustvima žrtava i na rehabilitaciji žrtava trgovine ljudima u cilju

seksualne eksploatacije, dodatno je osvetlilo faktore koji utiču na rizik devojčica od trgovine. Istraživanje je zasnovano na kvalitativnoj analizi podataka dobijenih putem dubinskih intervju sa žrtvama trgovine ljudima, stručnjaka angažovanih u pružanju pomoći i rehabilitaciji, kao i predstavnika različitih državnih organa, institucija i organizacija uključenih u mehanizam upućivanja, rehabilitaciju i reintegraciju žrtava (Nikolić-Ristanović, 2005: 79). Istraživanje je obuhvatilo i punoletne i maloletne žrtve koje su bile poreklom iz Ukrajine, Rumunije, Moldavije, Bosne i Hercegovine i Srbije, i kojima se iz/kroz Srbiju trgovalo prema Bosni i Hercegovini, Makedoniji, Kosovu, Hrvatskoj, Sloveniji, Nemačkoj i Italiji. Identifikovane su sledeće okolnosti koje su devojčice učinile posebno ranjivim: teška ekonomska situacija, nepotpuna porodica, odvojenost od roditelja, poremećeni odnosi, nasilje i alkoholizam u porodici, gubitak i bolest roditelja, bavljenje prostitucijom, napuštanje školovanja pre završetka srednje škole i traženje posla, rodna diskriminacija i stereotipi, rat i izbegništvo (Nikolić-Ristanović, 2005: 81- 88).

Nalazi istraživanja međunarodne organizacije Save the children o trgovini decom u Srbiji, koje je bazirano na podacima o 60 dece – žrtava iz baze podataka Regional Clearing Point-a, kao i na podacima o 26 maloletnih žrtava dobijenim od strane službi pomoći u Srbiji i Crnoj Gori koje su im pružile pomoć, uglavnom potvrđuju rezultate napred navedenih istraživanja. Ono posebno ukazuje na rizik kome su izložene adolescentkinje starosti između 16 i 18 godina, i to posebno one koje su prekinule školovanje posle osnovne škole. Takođe, ukazuje se na rizik dece iz siromašnih porodica u kojima postoji nasilje između supružnika i-ili zlostavljanje i zanemarivanje dece. Čak u 65% od ukupno identifikovane dece žrtava trgovine, deca su bila izložena bar nekom obliku zlostavljanja u porodici.

Najveći broj dece je u procesu trgovine bilo izloženo seksualnoj eksploataciji, ali su deca zloupotrebljavana i za prosjačenje, za rad i za vršenje kriminalnih aktivnosti (Žegarac, Baucal, Gvozden, 2005: 93). Kao i u istraživanju Viktimološkog društva Srbije, i ovde se došlo do podatka da su devojčice gotovo isključive žrtve trgovine u cilju seksualne eksploatacije (97%), dok se dečaci pojavljuju kao žrtve trgovine u cilju drugih oblika eksploatacije (oko jedne četvrtine), posebno prosjačenja. Takođe, i ovo istraživanje je ukazalo na posebnu ranjivost romske dece, ali je ukazalo i na rizike koji postoje za neromsku dečiju populaciju. (Žegarac, Baucal, Gvozden, 2005: 105, 106). S obzirom na obrazovni nivo, kao posebno rizična populacija dece izdvojila su se deca sa završenom osnovnom školom i deca koja nisu završila osnovnu školu ili je uopšte ne pohađaju. Drugim rečima, ovo istraživanje je kao decu u posebnom riziku identifikovalo decu koja napuštaju osnovnu školu pre završetka i decu koja završe osnovnu školu, ali ne nastave sa školovanjem. Istraživanje je pokazalo da je zastupljenost dece sa fizičkim ili mentalnim hendikepom nešto veća u grupi dece - žrtava trgovine nego u opštoj populaciji, pa se zaključuje da su ona pod nešto većim rizikom nego deca koja nemaju razvojne teškoće (Žegarac, Baucal, Gvozden, 2005: 85). Istraživanje je pokazalo da oko polovine dece žrtava nije živelo sa oba roditelja, što ukazuje na nepotpunu porodicu i odvojenost od roditelja kao viktimgene faktore (Žegarac, Baucal, Gvozden, 2005: 89).

Istraživanje koje je UNICEF sproveo na Kosovu 2004. godine takođe je skrenulo pažnju na ugroženost ženske dece iz veoma siromašnih seoskih porodica i veoma tradicionalnih zajednica. Žrtve trgovine decom u cilju seksualne eksploatacije su niskog obrazovnog nivoa a veoma često i nepismene. Takođe, ovo istraživanje je ukazalo na izloženost riziku od trgovine devojčica koje potiču iz porodica sa poremećenim porodičnim odnosima i onih u kojima postoji nasilje u porodici, ali i onih koje su bile žrtve seksualnog nasilja, bilo u porodici ili van nje. (UNICEF, 2004:25).

U periodu od maja 2002. do jula 2006. međunarodna organizacija Save the Children sprovela je regionalno istraživanje o trgovini decom u jugoistočnoj Evropi koje je uključivalo Albaniju, Bugarsku, Bosnu i Hercegovinu, Kosovo, Srbiju, Crnu Goru i Rumuniju, sa ciljem identifikovanja mehanizama trgovine decom i određivanje profila dece žrtava trgovine, radi definisanja strategije za uspješnije identifikovanje, prevenciju i adekvatnu pomoć i podršku žrtvama (Žegarac, 2007:10). Istraživanje u Srbiji je imalo kvalitativan karakter, pri čemu su korišćeni različiti izvori podataka i metode prikupljanja podataka poput dubinskih intervjuua i fokus grupa sa decom i mladima koji žive ili rade na ulici i decom i mladima iz prihvatilišta, intervjuua i fokus grupa sa predstavnicima državnih organa, vladinih i nevladinih organizacija, analize sekundarnih podataka o trgovini decom i drugih podataka.

Ovo istraživanje je doprinelo daljem produbljivanju znanja o deci koja su u visokom riziku od trgovine. Njegov doprinos se posebno ogleda u dubljem osvetljavanju rizika dece iz marginalizovanih etničkih zajednica (naročito romske dece) i dece koja žive u ekstremnom siromaštvu, sa posebnim akcentom na rizike dece koja rade ili žive na ulici, dece smeštene u institucijama socijalne zaštite, dece ilegalnih migranata i dece - interno raseljene sa Kosova. Istraživanje je posebno ukazalo na akumulaciju više faktora rizika od postajanja žrtvom trgovine koja je naročito prisutna kod „dece ulice“. Takozvana „ulična karijera“ dece ulice, kako pokazuje istraživanje, započinje veoma rano, između 6 - 8 godine, kada deca polako napuštaju školu i porodicu ili dom za decu i uključuju se u život ulice. Deca ulice potiču iz siromašnih mnogočlanih porodica, sa od 6 - 14 članova, sa roditeljima koji su nezaposleni ili pogođeni bolešću ili bez jednog roditelja, pa su tako deca u situaciji da moraju da preuzmu ulogu hranioca porodice. Uz to, obrazovanje je teško dostupno deci koja žive i /ili rade na ulici. Pored rizika da postanu žrtve trgovine, deca su na ulici suočavana i sa rizicima vezanim za različita asocijalna ponašanja, kao što su kriminalne vršnjačke grupe, narkomanija i slično (Žegarac, 2007: 89).

Do veoma sličnih podataka došla su i istraživanje rađena u Bosni i Hercegovini. Tako, na primer, u istraživanju o dečijem radu na ulici u BiH, koje su 2003. godine sproveli UNICEF B&H i Save the Children iz Norveške, navodi se da su mnoga deca bila prisiljena na rad od strane odraslih i da veći deo ove dece potiče iz romske zajednice. Deca se suočavaju sa raznim problemima koji su jako ozbiljni, s obzirom da je istraživanje pokazalo da je najveći broj dece mlađi od 14 godina, ne ide u školu i da blizu polovina njih ima simptome neke bolesti. Sve to zajedno dovodi do povećanja rizika od trgovine decom (navedeno prema Powell, 2007: 32).

Istraživanjem trgovine decom u Jugositočnoj Evropi koje je 2006. godine u Bosni i Hercegovini sproveo Save the Children, i koje je zasnovano na istim metodološkim osnovama kao napred navedeno istraživanje u Srbiji, došlo se do sličnih rezultata. Pored siromašne dece iz mnogočlanih porodica i porodica u kojima postoji nasilje, kao rizična grupa navode se i deca kojoj nedostaje porodična podrška, odnosno deca bez roditeljskog staranja i deca smeštena u domove koja najčešće rade na ulici i/ili u seks industriji i postaju žrtve trgovine. Ističe se da su u visokom riziku deca koja su izmeštena iz svojih domova i/ili žive u izbegličkim kampovima. Sem navedenog, istraživanje je pokazalo da se u velikoj opasnosti nalaze i deca koju roditelji šalju iz rodnog grada u neki drugi, veći grad, kako bi zarađivali i pomagali porodici. Na taj način potvrđeno je postojanje veze između mobilnosti, unutrašnjih migracija i trgovine decom (Powell, 2007: 70). Posebno rizičnu grupu čine deca koja su već bila žrtve trgovine. U ovom istraživanju izdvojene su i neke karakteristike identifikovane dece žrtava trgovine u cilju seksualne eksploatacije. Naime, radi se o devojčicama uzrasta od 13 godina ili starijim, koje potiču iz nepotpunih porodica ili su odrasle bez roditelja. Izdvajaju se sledeće karakteristike porodica iz kojih deca potiču, i to su: disfunkcionalnost, porodično nasilje, alkoholizam i seksualno zlostavljanje. Sve devojčice, bez izuzetka bile su žrtve ekstremnog nasilja, ali i pored toga one nakon izlaska iz skloništa često ponovo bivaju uvučene u lanac trgovine (Powell, 2007: 83).

VIKTIMOGENE PREDISPOZICIJE, DRUŠTVENA ISKLUČENOST I RIZICI TRGOVINE DECOM

Na osnovu analize rezultata dosadašnjih istraživanja, identifikovali smo sledeće karakteristike dece koje ih čine izloženim riziku da postanu žrtve trgovine ljudima:

- Pol
- Uzrast (različit s obzirom na vrstu eksploatacije)
- Siromaštvo
- Pripadnost marginalizovanih etničkim grupama (posebno Romi)
- Izloženost (neposredno i posredno) nasilju u porodici
- Rodna diskriminacija
- Deca bez roditelja i deca odvojena od roditelja ili staratelja
- Nepotpune i mnogočlane porodice
- Isključenost iz obrazovnog procesa
- Deca sa posebnim potrebama
- Deca „radnici“
- Deca ulice
- Deca koja putuju bez pratnje (preko ranice i unutar zemlje)
- Deca u ustanovama socijalne zaštite (posebno u ustanovama otvorenog tipa)
  - Izbeglice, raseljena lica i druge žrtve rata
  - Deca ilegalni migranti
  - Deca sa poremećajima u ponašanju.

Da bi dete postalo žrtva trgovine najčešće je neophodna akumulacija različitih faktora rizika od viktimizacije, kako na mikronivu, nivou ličnog i

socijalnog funkcionisanja deteta, tako i na globalnom makronivou funkcionisanja države i društva. Pod makrofaktorima podrazumevamo skup faktora koji obuhvataju šire društvene okolnosti koje utiču na povećan rizik od trgovine decom kao što su: globalizacija, tranzicija, ekonomske i političke krize, rat, siromaštvo, nezaposlenost, migracije, kulturni i drugi faktori. Ekonomske krize, posebno tranzicija koja je u mnogim zemljama izazvala naglo osiromašenje širokih slojeva stanovništva, kao i politički i ratni konflikti, stvaraju uslove za porast siromaštva i kriminala, i podstiču odrasle i decu na migracije i tako doprinose trgovini ljudima i decom. I strana i domaća istraživanja upućuju na uticaj rata i izbeglištva na pojačan rizik od trgovine decom. Kao posebno rizična prepoznata su deca interno raseljena sa Kosova koja bežeći od rata i nasilja upadaju u „ruke trgovaca“ i tako se izlažu viktimizaciji trgovinom (Žegarac, 2007:23)

Tradicionalne norme i kulturna praksa pojedinih društava i društvenih grupa olakšavaju trgovinu decom. Rodna diskriminacija je još uvek široko rasprostranjena, posebno u siromašnim nerazvijenim zemljama, pri čemu se ženska deca ne upućuju na školovanje, rano se udaju i žive u ugovorenom braku. Takođe, rodni stereotipi vezani za podelu rada i seksualnost su veoma jaki, što utiče na isključivanje ženske dece iz školskog sistema, i pritisak na njih da ispune rigidna tradicionalna očekivanja u vezi mesta u porodici i obrazovanja. Najzad, tradicionalo okrivljavanje žrtava seksualnog nasilja i tretiranje ženskog tela kao objekta i robe posebno je široko rasprostranjeno u nerazvijenim i zemljama u razvoju, kao i u konfliktnim i postkonfliktnim društvima.. Ove okolnosti utiču na to da ženska deca nemaju mnogo izbora u svom okruženju što povećava rizik od viktimizacije trgovinom.

Mikrofaktor predstavlja skup faktora povezanih sa karakteristikama dece, potencijalnih žrtava trgovine, uključujući i porodične okolnosti i odnose u neposrednom okruženju dece. Deca koja su isključena iz procesa obrazovanja manje su kvalifikovana da nađu posao, manje svesna mogućnosti i alternativa koje mogu da imaju i uglavnom nisu informisana o rizicima koji ih mogu očekivati. Deca koja potiču iz nepotpunih porodica, deca bez roditelja, deca iz izbegličkih i porodica opterećenih nasiljem, bolešću, siromaštvom ili nekom drugom traumatskom okolnošću, u riziku su od napuštanja porodice i «upadanja u ruke trafikera». Jedan od najčešćih pokretača je želja da se obezbedi egzistencija sebi, a često i svojoj porodici, odnosno želja za sigurnijim i boljim životom. U potrazi za rešenjem svojih problema, deca bivaju zloupotrebljavana i izmanipulisana. To su ona deca koja su bila dovoljno odvažna da pokušaju da nađu izlaz iz situacije društvene isključenosti u kojoj su se našla u sopstvenoj zemlji. Ovu svojevrsnu kombinaciju aktiviteta i viktimizacije, Lamb je nazvala „aktivne žrtve“ (Lamb, 1999: 11).

Neki autori, polazeći od ekološkog modela rizika i zaštite žrtava trgovine ljudima, izdvajaju faktore rizika na individualnom nivou (uzrast, pol, prekid školovanja), interpersonalnom nivou (porodični odnosi, odnosi sa vršnjacima, nastavnicima) i na nivou makrosistema (tranzicija, ekonomska depresija, rat, izbeglištvo, prisilne migracije, ali i nezaposlenost, nepristupačno školovanje, diskriminacija određenih grupa u društvu, kulturološki faktori) (Žegarac, 2007: 21).

Analizom rezultata istraživanja kod nas i u svetu koja su se bavila karakteristikama dece žrtava trgovine došlo se do zaključka da ja siromaštvo sveprisutan faktor, odnosno jedan od najrasprostranjenijih faktora rizika od viktimizacije trgovinom decom. Deca žrtve trgovine potiču iz porodica opterećenih ekonomskim problemima, odnosno iz porodica koje žive u teškom siromaštvu, opterećene mnogobrojnim članovima. U takvim okolnostima deca počinju rano da rade, bivaju prinuđena da se na različite načine snalaze da bi prehranila porodicu, odnosno sebe, ukoliko su napustili porodični dom. Pod takvim okolnostima života i rada deca su u pojačanom riziku od različitih iskustava zloupotrebe i eksploatacije, pa i od rizika od trgovine.

Deca iz afričkih i zemalja Jugoistočne Evrope beže od siromaštva prema zapadnoj Evropi verujući da ih tamo čeka «bolje sutra». S obzirom da su i pre trafikovanja živela na ulici, u kontejnerima, na napuštenim mestima i sl., lakše preživljavaju uslove pod kojim se vrši njihov transfer ili eksploatacija i teže prepoznaju okolnosti koje ih čine žrtvom trgovine. Ova deca često putuju sama, pa su tako laka meta trgovaca i krijumčara dece.

Maloletnice u porodicama bivaju diskriminisane po pitanjima roda i pola, što utiče na sužavanje njihovih daljih mogućnosti i čini osnov za dalju viktimizaciju. Rodna diskriminacija je upravo faktor koji je profilisao i oblike eksploatacije maloletnih devojčica koje smo kroz pregled istraživanja identifikovali, a to su domaći rad, seksualna eksploatacija i eksploatacija u cilju prisilnog sklapanja braka. Na drugoj strani, dečaci su u povećanom riziku od trgovine u cilju prosjačenja, vršenja krivičnih dela i eksploatacije rada.

Porodična situacija dece žrtava trgovine opterećena je ozbiljnim teškoćama i problemima, bez obzira na to da li je u porodici bilo nasilja ili ne. Deca su se suočavala sa poremećenim porodičnim odnosima, konfliktima, nasiljem prema njima ili drugim članovima porodice i drugim traumatičnim događajima. Struktura porodice neretko je izmenjena, pa deca žive sa jednim roditeljem ili sa srodnicima. Deca su u izvesnim situacijama bivala prinuđena da preuzmu ulogu roditelja i brinu o onima za koje se po prirodi stvari očekuje da bi trebalo da brinu o njima (Nikolić-Ristanović, 2005: 85).

Deca isključena iz obrazovnih procesa su identifikovana kao rizična, kako zbog toga što im je tim putem sužen prostor za upoznavanje sa rizicima o viktimizaciji trgovinom, tako i zbog nedostatka obrazovanja i sužavanja mogućnosti za uključivanje u šire društvene odnose i procese. Istraživanja su pokazala da su trafikovana deca niskog obrazovnog statusa, bez škole, sa započetom ili završenom osnovnom školom, kao i da je prekid školovanja, koji je obično povezan sa traženjem posla, posebno rizičan kada je u pitanju trgovina decom. Kao i porodicu, deca školu napuštaju neposredno nakon nekog traumatičnog događaja koji u najvećem broju slučajeva prethodi viktimizaciji trgovinom. Pregledom istraživanja utvrđeno je da se i deca sa posebnim potrebama izdvajaju kao ugrožena kategorija dece. Kategorija dece sa fizičkim invaliditetom je posebno ranjiva za eksploataciju u cilju prosjačenja.

Istraživanja trgovine decom u Srbiji ukazuju na značajnu zastupljenost dece romske nacionalnosti kao domaćih žrtava trgovine ljudima. Romi predstavljaju najsiromašnije etničku grupu u Evropi koja je u velikoj meri isključena iz glavnih društvenih procesa kroz istoriju. Romska deca žive u uslovima teškog siromaštva, rano se uključuju u sticanje prihoda za porodicu ili beže iz svojih domova. Zbog neposredovanja dokumenata često ostaju uskraćeni za mogućnosti zdravstvene i socijalne zaštite, i obrazovanja. Kod romske dece uočljiva je akumulacija faktora rizika koji doprinose trgovini, kao što su siromaštvo, isključenost iz obrazovnih procesa, kulturološki utemeljena prihvatljivost decijeg rada i rodna diskriminacija. Deo tradicije Roma je ugovaranje brakova, što može biti povezano sa pojavom trgovine decom u cilju sklapanja brakova. Istraživanja su pokazala da su do početka puberteta i devojčice i dečaci romske nacionalnosti u pođednakom riziku od trgovine ljudima, da bi od tog uzrasta devojčice bile češće u riziku (Žegarac, Baucal, Gvozden, 2005: 45). Ipak, sva istraživanja pokazuju, da među žrtvama ima i veliki broj dece koja nisu Romi, a što se često zanemaruje ili neopravdano minimizuje.

Za sve ove kategorije dece koje smatramo ranjivim zajedničko je da se mogu podvesti pod pojam društvene isključenosti. Štaviše, rezultati istraživanja pokazuju da su rizici od trgovine decom u većoj meri povezani sa pripadnošću određenoj društvenoj grupi, odnosno sa društvenom isključennošću nego sa individualnim karakteristikama dece, kao i da makro faktori, poput rata, tranzicije i rasizma protiv Roma dodatno utiču na društvenu isključenost dece (Powel, 2007: 94).

Društvena isključenost podrazumeva proces u kome su pojedinci gurnuti na samu «ivicu» društva, sprečeni da zbog siromaštva, odsustva obrazovanja ili diskriminacije adekvatno učestvuju. (EU, 2004). Kompleksnost, multidimenzionalnost i dinamika pojma društvene isključenosti zahteva jedan širi pristup u tumačenju konkretne pojave. Različiti aspekti isključenosti prepliću se i utiču jedni na druge stvarajući spiralu nesigurnosti koja se završava stalnim i višestruko uskraćujućim okolnostima (Jugović, 2007: 46). Ona uključuje nedostatak resursa, prava, dobara i servisa, i nemogućnost učestvovanja u normalnim odnosima i aktivnostima koje su na raspolaganju većini ljudi u društvu, i to u ekonomskoj, socijalnoj, kulturnoj i političkoj sferi (Levitas, navedeno prema Powell, 2007:33).

Grupe dece, koje idvajamo kao posebno ranjive kategorije dece - potencijalnih žrtava trgovine, nalaze se u situaciji svojevrzne bespomoćnosti, kako zbog njihovog uzrasta, tako i zbog društvene isključenosti. Društvena isključenost sužava prostor za izražavanje potreba i interesa dece, što ih gura ka marginama društva i čitavoj plejadi rizika. U zavisnosti od uzroka isključenosti, a radi lakšeg utvrđivanja veze između trgovine decom i društvene isključenosti, izdvajamo rizične grupe dece u odnosu na specifične kriterijume te isključenosti (UNDP, 2006: 14): isključenost s obzirom na ekonomski status (siromašna deca), isključenost obzirom na pripadnost grupi (romska deca, deca ilegalni migranti), isključenost s obzirom na porodičnu strukturu i odnose (deca bez roditeljskog staranja, deca koja žive sa jednim roditeljem, deca koja žive sa srodnicima, deca žrtve nasilja u porodici) i rodnu diskriminaciju (deca žrtve seksualnog nasilja i drugih kršenja prava zasnovanih na rodnoj pripadnosti), isključe-

nost s obzirom na obrazovanje (deca van obrazovnih procesa ili u prekidu školovanja), isključenost s obzirom na iskustva viktimizacije (deca žrtve krivičnih dela, žrtve rata i drugih traumatskih događaja) i isključenost s obzirom na zdravstveno stanje (deca sa posebnim potrebama, deca sa mentalnim bolestima, deca obolela od hepatitisa C ili zaraženi HIV/AIDS-om).

Navedene kriterijume ne treba shvatiti suviše usko, jer su uzroci isključenosti višedimenzionalni, pa je moguće, i u stvarnosti najčešće, preplitanje navedenih faktora, odnosno kategorija. Naime, viktimogene predispozicije i faktori se gotovo nikada ne javljaju izolovano, već su najčešće međusobno povezani, i u tesnoj vezi sa mestom koje društvena grupa kojoj pripada dete ima u društvu. Upravo stoga, čini se da su u pravu autori koji smatraju da je trgovini decom primereniji sistematski pristup nego često korišćeni pristup koji polazi od pojedinačnih faktora rizika (Powell, 2007:30).

Povezanost i isprepletenost faktora rizika posebno dolazi do izražaja u slučaju «dece ulice», kod kojih postoji svojevrsna akumulacija velikog broja viktimogenih predispozicija i faktora. Naime, saznanje da ova deca uglavnom potiču iz nepotpunih ili porodica u kojima postoji nasilje, da ona preuzimaju brigu o porodici i da ne idu u školu, ukazuje na nemogućnost posmatranja i analize kako život i rad dece na ulici utiče na izloženost dece riziku od trgovine nezavisno od uticaja svih pomenutih faktora zajedno. I pored izvesnih razlika koje potiču iz kulturne i etničke pripadnosti dece ulice, ono što povezuje svu ovu decu je okolnost da ona provode najveći deo vremena na ulici, i može se reći da su samim tim suočena sa visokim rizikom od radne, seksualne eksploatacije i rizikom da postanu žrtve trgovine. Ovakva situacija doprinosi nepismenosti dece, nedostatku životnih veština i sposobnosti rasuđivanja, društvene komunikacije i provođenju vremena izvan kontrole obrazovnih institucija. Istraživanja su pokazala da ova deca imaju negativne stavove prema školi i da neredovno pohađaju školu ili su iz nje izbačena (IOM, 2003). Pri tome, jedan oblik isključenosti često povlači drugi što, ne tako retko, istovremeno pojačava i rizik od asocijalnog ponašanja i od trgovine decom. Tako, na primer, rodna diskriminacija može dovesti do izbacivanja iz porodice silovane devojčice koja je ostala u drugom stanju, što može dalje da vodi u bežanje a potom i isključivanje iz škole, život na ulici, odavanje prostituciji i najzad u viktimizaciju trgovinom decom u cilju seksualne eksploatacije.

Najzad, imajući u vidu kritike pojedinih istraživača (Žegarac, 2007: 17) koje su iznete vezano za postojeća istraživanja o karakteristikama dece - žrtava trgovine, može se zaključiti da i istraživanja mogu doprineti društvenoj isključenosti i marginalizaciji pojedinih kategorija dece. Naime, rizične grupe poput romske dece, dece iz disfunkcionalnih porodica i adolescentkinja su često široko i stereotipno definisane (Žegarac, 2007: 17), uz preneglašavanje uticaja izolovanih faktora, dok su, na drugoj strani, rizici po neke druge grupe neopravdano zanemareni. Malo se zna o pojedinim oblicima trgovine decom, kao što su trgovina decom radi prosjačenja, eksploatacije rada, usvojenja, učešća u oružanim sukobima i uključivanja u kriminalne aktivnosti. Takođe, zanemarivanje rizika neromske dece iz siromašnih i disfunkcionalnih porodica, kao i neprepoznavanje

muške dece kao žrtava trgovine može se smatrati svojevrsnim oblikom diskriminacije (Mijalković, 2005: 39), i može voditi njihovoj daljoj marginalizaciji i društvenoj isključenosti.

UMESTO ZAKLJUČKA: ZNAČAJ INKLUZIJE ZA PREVENCIJU TRGOVINE DECOM

Analiza rezultata istraživanja ukazuje na postojanje tesne povezanosti između društvene isključenosti, koja je povezana sa svojstvima i situacijama koja utiču na marginalizaciju pojedinih grupa dece, i rizika trgovine decom. Društvena isključenost ima ulogu faktora koji dete čini vulnerabilnim, ali ona isto tako može biti i rezultat raznih traumatskih iskustava, uključujući i iskustvo sa nasiljem i trgovinom decom. Iz viktimoške literature i prakse službi za žrtve je poznato da traumatski efekti viktimizacije utiču na socijalnu izolovanost žrtve, iz čega proizilazi da se sa viktimizacijom efekti prethodne društvene isključenosti umnožavaju, produbljuju i komplikuju, posebno kada su u pitanju deca.

Analizirani podaci nedvosmisleno pokazuju da postoji čitav niz grupa dece koja su u većoj ili manjoj meri na marginama društva i to u najneposrednijoj vezi sa svojim bio-psihološkim i socijalnim karakteristikama, odnosno situacijom u kojoj su se našla. Ne treba posebno naglašavati da bi upravo ta svojstva i situacije koja decu čine ranjivim od trgovine decom trebalo da budu razlog za posebnu pažnju i odgovoran odnos društva – na lokalnom i globalnom nivou.

Deca žrtve trgovine stavljena su u poziciju da se, uprkos svojim godinama i odsustvu odgovarajućih mehanizama socijalne pomoći i zaštite, sama snalaze u potrazi za preživljavanjem, odnosno boljim životom. Deca ulice, deca iz etnički marginalizovanih grupa i druga siromašna deca, žrtve nasilja, izbeglice, deca koja su primorana da rade, deca u institucijama, deca koja su žrtve elementarnih nepogoda, deca koja su ostala bez roditelja ili drugih bliskih lica – sva ova deca žive u okolnostima u kojima im bekstvo od kuće, iz institucije i-ili škole, sela, odnosno grada izgleda kao jedini način da prežive. Upravo na tom putu ona postaju lak plen trafikera.

S obzirom da društvena isključenost decu gura u rizik od trgovine ne samo zbog odsustva alternativa već i zbog odsustva pristupa podršci i zaštiti, jasno je da bi jedna od ključnih preventivnih aktivnosti trebalo da bude iznalaženje odgovarajućih efikasnih načina njihovog društvenog uključivanja. U tom smislu neophodan je holistički inkluzivan pristup problemima dece koja su na razne načine marginalizovana, uz efikasno povezivanje različitih delova sistema.

S obzirom da je napuštanje škole ili prekid školovanja posebno važan rizični faktor, uključivanje marginalizovane dece u školski sistem je veoma važno. Uloga škole u prevenciji trgovine decom može biti veoma značajna. Škole su pored ostalog usmerene i na podizanje svesti dece o mogućnostima koje im se kroz odrastanje pružaju, o njihovim pravima i interesima i kršenju istih, što bitno utiče na podizanje «otpornosti» dece, odnosno umanjivanje rizika od trgovine. Uloga škole je i da informiše decu o rizicima koji ih mogu očekivati, posebno u slučajevima napuštanja poro-

dice, škole ili države. Ipak, škola je samo jedna od karika u čitavom nizu mera koje treba preduzeti. Uključivanje dece u škole nije realno ukoliko se ne preduzmu odgovarajuće socijalne mere i mere vezane za zaštitu dece od nasilja, kao i ukoliko se na adekvatan način i celovito ne reše problemi dece sa posebnim potrebama, dece izbeglica i interno raseljenih lica. U tesnoj vezi sa inkluzijom dece sa posebnim potrebama koja se nalaze u institucijama jeste potreba da se ovaj proces na svim nivoima izvede pažljivo, uz maksimalno vođenje računa da se ova deca na taj način ne izlože novim rizicima, uključujući tu posebno rizike od trgovine decom.

Postojanje Opšteg protokala za zaštitu dece od nasilja, naše novo zakonodavstvo i sve prisutnija edukacija stručnjaka predstavljaju važnu osnovu za integrativan i inkluzivni pristup nasilju nad decom, pa kao takvi imaju veliki značaj i za inkluzivni pristup prevenciji trgovine decom. Pri tome, inkluzija podrazumeva i stvaranje objektivnih uslova za obezbeđenja pristupa svih marginalizovanih grupa, uključujući tu posebno one kod kojih je to sada posebno problematično - decu sa invaliditetom, Rome, decu ulice i decu u prostituciji - službama pomoći i zaštite.

Najzad, da bi inkluzija zaista dala efekte na planu prevencije, neophodno je povezivanje mera za borbu protiv nasilja sa širom društvenim reformama i strategijama, kao što je reforma socijalnog sistema, reforma školstva, strategije zborbu protiv siromaštva i slično. Budući da trgovina decom objedinjuje čitav niz različitih oblika nasilja i drugih društvenih problema koji pogađaju najmlađu populaciju, procesi inkluzije zahtevaju i interdisciplinarni pristup i interdisciplinarnu edukaciju stručnjaka. Ta edukacija bi trebalo da obezbedi kako veštine prepoznavanja dece u riziku i adekvatan odnos prema njima, tako i njihovo efikasno zbrinjavanje i zaštitu u situaciji akutne opasnosti i viktimizacije.

LITERATURA

1. Derluyn, I., Broekaert, E. (2005) On the way to better future: Belgium as transit country for trafficking and smuggling of unaccompanied minors, *International migration*, 4, str. 31-56
2. Di Nikola, A. *Researching into human trafficking: issues and problems* u Lee, M. (2007) *Human trafficking*. Devon: Willan publishing
3. Dowling, S., Moreton, K., Wright, L (2007) *Trafficking for the purposes of labour exploitation: a literature review*. London: Home office
4. <http://www.homeoffice.gov.uk/rds>, pristupljeno u februaru 2008.godine
5. EU (2004) *Joint report by the Commission and the Council on social exclusion*
6. http://ec.europa.eu/employment_social/spsi/joint_reports_en.htm#2004, pristupljeno u aprilu 2008
7. IOM (2003) *Children in the Streets – Street Children in Skopje: survey on trafficking risks*, Skopje:IOM.
8. ILO (2006) *Working day and night: the plight of migrant child workers in Mae Sot, Thailand, Burma* <http://www.oit.org/public/english/region/asro/bangkok/child/trafficking/downloads/workingdayandnight-english.pdf>, pristupljeno u

- februaru 2008. godine
9. Jugović, A. (2007) Izvan granica društva: marginalizacija, socijalna isključenost i marginalne grupe, *Socijalna misao*, 1: str. 31-66
  10. Kangaspunta, K. Collecting data on human trafficking: availability, reliability and comparability of trafficking data u Savona, E., Stefanizzi, S. (2007) *Measuring human trafficking*, New York: ISPAC
  11. Lamb, S. (1999) «Introduction» u S. Lamb (ur) *New versions of the victims: Feminist struggles with the concept*, New York: New York University Press: I-II
  12. Mijalković, S. (2005) Vidovi i oblici trgovine ljudima, *Temida*, 1, str. 33-43
  13. Nikolić-Ristanović, V., Čopić, S., Milivojević, S., Simeunović-Patić, B, Mihić, B. (2004) *Trgovina ljudima u Srbiji*. Beograd: OEBS
  14. Nikolić-Ristanović, V. Ko su žrtve koje smo srele i šta ih je učinilo ranjivim? u Bjerkan, L. (ur) *Samo moj život: rehabilitacija žrtava trgovine ljudima u cilju seksualne eksploatacije*. Beograd: VDS i Prometej, str. 79-99
  15. Powel, S. (2007) *Children speak out: what influences child trafficking in Southeast Europe*. Sarajevo: Save the children
  16. UNDP (2006) *Siromaštvo, nezaposlenost i socijalna isključenost*, Zagreb
  17. [http://www.undp.hr/upload/file/104/52134/FILENAME/Siromastvo, %20 nezaposlenost%20i%20socijalna%20iskljucenost.pdf](http://www.undp.hr/upload/file/104/52134/FILENAME/Siromastvo,%20nezaposlenost%20i%20socijalna%20iskljucenost.pdf), pristupljeno u februaru 2008. godine
  18. UNICEF (2004) *Trafficking in children in Kosovo: A Study on Protection and Assistance provided to Children Victims of Trafficking*, Priština: UNICEF
  19. Vučković-Šahović, N (2006) *Eksploatacija dece sa posebnim osvrtom na fakultativni Protokol uz Konvenciju o pravima deteta o prodaji dece, dečijoj prostituciji i dečijoj pornografiji*. Beograd: Centar za prava deteta/Save the children
  20. Žegarac, N. (2007) *Deca govore: rizik od trgovine ljudima i rezilijentnost dece u Jugoistočnoj Evropi*. Beograd: Centar za prava deteta/Save the children
  21. Žegarac, N., Baucal, A., Gvozden, U. (2005) *Ničija deca: trgovina decom u Srbiji i Crnoj Gori*. Beograd: Save the children/CETI

RISKS OF TRAFFICKING IN CHILDREN AND INCLUSION

Children belong to very vulnerable category of the trafficking victims. The forms of trafficking in children are more numerous and diverse comparing with forms of trafficking in adult women and men. Factors that contribute to children's vulnerability to trafficking in human beings are connected to global social processes and their consequences to structural victimization, marginalization and social exclusion of the great number of children. Poverty, deepening of the gap between the rich and poor, political instability and wars, gender discrimination, are among the most important macro pushing factors to trafficking in children. At micro level, they find the expression in the range of bad social conditions in which the children, marginalized and deprived in gaining their human rights in connection to their biopsychological and/or social characteristics, live.

Starting from the analysis of the results of the up to date research conducted in the world and in Serbia, the aim of this paper is to

identify characteristics of the children who are specially vulnerable to trafficking in human beings, to analyze victimization factors connected to social exclusion of children, and to draw attention to the potential of the inclusion for the prevention of trafficking in children.

Keywords: trafficking in children, risk factors, vulnerable groups, social exclusion, inclusion